

УДК 502.4:502.6 502.7(477.81)

Волкова Л. А., к.с.-г.н., професор, Яковишина М. С., асистент
(Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ЗАПОВІДНЕ УРОЧИЩЕ “БАРМАКІВСЬКЕ” ЯК ОБ’ЄКТ НАВЧАЛЬНОЇ ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИКИ

Обґрунтовано доцільність використання заповідного урочища “Бармаківське” як об’єкта для проведення навчальної практики з дисципліни “Заповідна справа”.

Ключові слова: заповідна територія, екологічна стежка, збереження біорізноманіття, навчальна польова практика.

Навчальна практика з дисципліни “Заповідна справа” є важливою складовою у підготовці фахівців напряму “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”. Мета даної практики полягає у поглибленні та вдосконаленні теоретичних знань з курсу “Заповідна справа” та набуття практичних навичок із оптимізації природно-заповідного фонду певної території, організації та створення природно-заповідних об’єктів різних категорій, розробки охоронного зобов’язання, підготовки наукового обґрунтування на створення чи оголошення природно-заповідних об’єктів, визначення пріоритету охорони. Перед проведенням практики необхідно визначити ті ділянки, куди планується польовий вихід. Бажано, щоб вони мали природничу цінність, були насичені різними компонентами, мальовничими, цікавими, доступними як з навчальної, так і практичної точки зору, об’єктами. Місце проведення практики обирається в узгодженні з витратами часу на дорогу, відстані від навчального закладу тощо, адже на кожен робочий день відводиться 6 годин, які включають і транспортні переміщення.

Питання обґрунтування місць проведення польових практик, розробки екологічних маршрутів для студентів висвітлюється у роботах багатьох науково-педагогічних працівників навчальних закладів України, зокрема Дідуха Я.П., Вишенської І.Г. [1-3]. та ін.

Ознайомлення студентів з предметом, змістом і методами геоботанічних вишукувань, набуття практичних навичок у проведенні маршрутних досліджень певної території, ознайомлення з рідкісними видами флори території, із природно-заповідними об’єктами різних категорій та різного рангу в натурі, оволодіння практичними навичками у

обробці та аналізі матеріалів польових вишукувань, зокрема в оформленні наукового обґрунтування організації чи створення природно-заповідної території чи об'єкту тощо, – є основними завданнями навчальної польової практики з курсу «Заповідної справи».

Одним із важливих аспектів навчання студентів природничого напрямку є набуття практичних навичок під час проходження навчальних практик. Нами обґрунтовано доцільність і можливість використання заповідного урочища «Бармаківське» як одного з природних об'єктів для проходження навчальної практики з курсу «Заповідна справа», зокрема для студентів НУВГП.

Заповідне урочище «Бармаківське» знаходиться на півночі Волинського лісового плато у Рівненському районі на землях Великожитинської сільради у східній околиці міста Рівне (на віддалі 500 м від зупинки і 3,4 км від НУВГП). Територія заповідного урочища «Бармаківське» була включена до реєстру природно-заповідного фонду України в 1983 році як ентомологічний заказник місцевого значення з площею 19,0 га. У 2005 році дану територію переведено у статус заповідного урочища, і збільшено площу до 22,4 га.

Основне призначення заповідних територій – слугувати еталонами природи, бути місцем вивчення ходу природних, непорушених людиною процесів, властивих ландшафтам певного географічного регіону. Щоб відповідати своїй основній задачі, заповідні території повинні мати природні умови, типові для даного регіону. Заповідне урочище «Бармаківське», яке розміщене в лісостеповій зоні на Волинському плато, має рідкісну для західного лісостепу ділянку із лучними степами, що мають велику соціологічну цінність для України, оскільки збереглися на вкрай незначних ділянках, повністю відповідає критеріям вибору об'єкту проведення навчальної практики [4].

На підставі отриманих теоретичних знань перед проходженням практики студенти володіють інформацією, що: заповідними урочищами оголошуються відокремлені цілісні ландшафти, які мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення з метою збереження їх у природному стані; оголошення заповідних урочищ проводиться без вилучення земельних ділянок у їх власників або землекористувачів; на території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників [5].

На території заповідного урочища забороняється: змінювати гідрологічний режим шляхом будівництва меліоративних систем, будівництвом ставків; будівництво будь-яких будівель і споруд, трубопроводів,

ліній електропередач і інших комунікацій; проведення вишукувальних робіт, влаштування кар'єрів, порушення ґрунтового покриву, порушення ґрунтових порід, відслонень; випас худоби, сінокосіння, заготівля лікарських рослин, квітів, насіння, кори; знищення і відлов тварин, порушення місць мурашників, гніздування птахів, застосування звукових сигналів; забороняється інтродукція рослин і тварин; проведення заходів по збільшенню окремих видів тварин; внесення добрив, хімічних препаратів; відвідування заповідного урочища сторонніми особами на транспортних засобах; прогін домашніх тварин; влаштування привалів, вогнищ, збирання грибів і ягід, а також інших форм відпочинку населення [5].

На момент включення території заповідного урочища “Бармаківське” до реєстру ПЗФ України в якості ентомологічного заказника на даній території було виявлено поселення рідкісних комах з Червоної книги України (джмелів, мнемозини, сколії, люцини, бражника).

Найбільш цінною частиною заповідного урочища є ділянка із степовою рослинністю, яка має риси лучних степів. На деяких ділянках у травостой є чимало фітокомпонентів, властивих справжнім степам. Тут є також ділянки з елементами лук. Цікавою рисою рослинності заповідного урочища є також наявність невеликих ділянок степів на схилах південної експозиції, пов'язаних з місцями виходу вапняків (що є цілком характерним для Варковицько-Рівненського геоботанічного району, в межах якого і розташоване заповідне урочище).

Лісова рослинність в основному зосереджена на розмитих ґрунтах, що розміщені на відслоненнях лесовидних суглинків, степи – на чорноземах, неглибоких малогумусних сильно змитих, елементи лук – на делювіальних балкових карбонатних поверхнево-глеюватих ґрунтах.

В пониззі балки переважають остепнені луки, представлені тонконогом вузьколистим (*Poa angustifolia* L.) і пірієм середнім (*Elytrigia intermedia* (Host)Nevski). Вглиб балки зустрічаються лучні степи, представлені тимофіївкою степовою (*Phleum phleoides* (L) Karsten) і пірієм середнім (*Elytrigia intermedia* (Host)Nevski), як домінант виступає також тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia* L.). Тут є ділянки і справжніх степів з бородачем звичайним (*Andropogon ischaemum* L.), що зростає на змитих еродованих ґрунтах. На схилі південної експозиції є виходи крейди, внаслідок чого тут зростають кальцієфільні рослини: сонцезвіт звичайний (*Helianthemum chamaecistus* Mill.), чебрець вапняковий (*Thymus calcareus* Klok. et Shost.), льон жовтий (*Linum flavum* L.); в травостой є чимала ділянка формації осоки низької (**Carex humilis Leys.**), занесеної до Зеленої книги України. Поруч із формацією **Carex humilis Leys.** у пониженій ділянці зустрічається популяція рідкісного

виду – горицвіту весняного (*Adonis vernalis* L.). В улоговині між двома пагорбами розміщені великі популяції тирличу хрещатого (*Gentiana cruciata* L.) – рідкісного виду флори Рівненщини та України в цілому, цінної лікарської рослини.

Серед чагарників заліснених ділянок поширені бруслини бородавчаста (*Euonymus verrucosa* Scop.) та європейська (*Euonymus europaeus* L.), терен колючий (*Prunus spinosa* L.). Серед дерев часто зустрічається граб звичайний (*Carpinus betulus* L.), осика (*Populus tremula* L.). У трав'яному ярусі переважають типові лісові види: герань Робертова (*Geranium robertianum* L.), щитник шартський (*Driopteris carthusiana* (Vill.)H.P.Fuchs.), щитник чоловічий (*Driopteris filix-mas* (L.)Schott.), орляк звичайний (*Pteridium aquilinum* (L.)Kuhn.), копитняк європейський (*Asarum europaeum* L.) [4].

На освітлених ділянках, на узліссях, схилах, практично по всій території заказника, відмічені численні популяції малопоширеного виду анемони лісової (*Anemone sylvestris* L.).

Заповідне урочище багате і на інші лікарські рослини, зокрема: материнка звичайна (*Origanum vulgare* L.), гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris* Moench.), валеріана висока (*Valeriana exaltata* Mikan), чебрець Маршалів (*Thymus marschallianus* Willd), воловик лікарський (*Anchusa officinalis* L.), парило звичайне (*Agrimonia eupatoria* L), кілька видів звіробою тощо.

На даний час природні комплекси заповідного урочища зазнають сильного антропогенного впливу (випас худоби, неорганізований відпочинок населення з розведенням вогнищ, масовий збір лікарських рослин, видобуток крейди, зокрема, на найбільш флористичноцінному схилі з місцезростанням малопоширеного виду *Adonis vernalis* L. та *Carex humilis* Leyss.).

Зважаючи на те, що лучні і справжні степи становлять в Україні значну соцологічну цінність, оскільки перебувають у стані нестійкої рівноваги і збереглися на невеликих ділянках, а у заповідному урочищі «Бармаківське» переважають ділянки із лучними і справжніми степами, де збереглися реліктові угруповання *Carex humilis* Leyss., а також те, що тут виявлений малопоширений вид *Adonis vernalis* L., великі популяції *Anemone sylvestris* L. та *Gentiana cruciata* L., надає цій території суттєвого інформативного насичення як об'єкту для проведення навчальної практики з метою ознайомлення студентів з особливостями рослинного світу лісостепової часини.

Важливим елементом практики є проектування екологічних маршрутів, які розробляються у вигляді екологічної стежки. Організація мережі екологічних стежок належить до основних форм і методів еколо-

гічного виховання. Екологічна стежка – розмічений маршрут екскурсії в природі, під час якої екскурсвод веде розповідь про природні об'єкти та явища, що розміщені по ходу маршруту. Екологічні стежки можна класифікувати за різними критеріями і, перш за все, за довжиною маршруту або за його тривалістю, за важкістю проходження і за складністю інформації, що подається. Екологічні стежки можуть бути лінійними, кільцевими і радіальними. Основним критерієм класифікації стежок слід вважати їх призначення: прогулянкові, рекреаційно-пізнавальні, екологічні стежки на природно-заповідних об'єктах і навчальні екологічні стежки. Кожний тип має свою специфіку. Комплексні стежки поєднують мету, загальну для трьох попередніх груп [2].

Одне з найскладніших і недостатньо розроблених питань проектування екологічних стежок – це питання гранично допустимого навантаження, максимально можливої кількості відвідувачів на стежці [6].

Заповідне урочище "Бармаківське" дозволяє розкрити зміст і основні прийоми вибору траси і організації екологічної стежки, оскільки задовольняє таким головним вимогам як:

- привабливість для відвідувачів, яка складається з трьох компонент: краси природи, її своєрідності і різноманіття, наявності пам'яток архітектури і етнографії, історичні місця;

- доступність для відвідувачів – порівняно невелика відстань від населеного пункту, траса стежки не є небезпечною або складною для проходження;

- інформативність, тобто здатність задовольняти пізнавальні потреби людей в області географічних, біологічних, екологічних і інших проблем, можливість розкривати природоохоронні проблеми, забезпечувати умови спілкування людини з природою.

За результатами проведення польових досліджень студенти можуть провести обґрунтування навантаження на стежку, яке повинно враховувати її пропускну здатність в день, сезон, рік, довжину маршруту і кількість годин на його проходження, звивистість, зону шумового впливу. Розрахунок цих і ряду інших параметрів проводиться на основі врахування як екологічних, так і соціально-психологічних факторів і у кожному конкретному випадку повинен спиратися на дослідження в природі [6].

На території заповідного урочища "Бармаківське" пропонується при проведенні польової практики використовувати екологічний маршрут, що складається з наступних 12 ключових ділянок.

Ключова ділянка № 1. Пам'ятник археології. Поруч із територією заповідного урочища у 1981 році співробітники Рівненського краєзнавчого музею відкрили дуже цікаве палеолітичне поселення. Розкопано

116 м² площі поселення. Біля підшви місця знахідки залягали в лісі, безпосередньо під сучасним ґрунтом, а ближче до гребеня мису – на глибині 1,8 м. Вік поселення десь 17-15 тис. років, але він потребує уточнення. Це початок пізньої пори пізньопалеолітичної епохи [7].

Ключова ділянка № 2. Знаходиться в пониззі балки перед лесовим пагорбом на початку заповідного урочища. На пагорбі різнотравна рослинність остепнених лук, яка представлена тонконогом вузьколистим (*Poa angustifolia* L.) і пириєм середнім (*Elytrigia intermedia* (Host)Nevski). Тут виявлено невелику популяцію астрагала нутового (*Astragalus cicer* L.).

Ключова ділянка № 3. Розробки крейди. Тут є елементи лучних степів, які представлені тимофіївкою степовою і пириєм середнім, як домінант також виступає тонконіг вузьколистий. На схилі південної експозиції зростають кальцієфільні рослини: сонцецвіт звичайний (*Helianthemum chamaecistus* Mill.), чебрець вапняковий (*Thymus calcareus* Klok. et Shost.), льон жовтий (*Linum flavum* L.). В травостой присутня чимала ділянка формації осоки низької (*Carex humilis* Leys.), занесеної до Зеленої книги України. Поруч із формацією *Carex humilis* Leys. зустрічається популяція рідкісного виду – горлиці весняного (*Adonis vernalis* L.). На цьому пагорбі можемо спостерігати явно виражену пасквальну дегресію.

Ключова ділянка № 4. Вершина пагорба. Звідси добре вимальовується панорама урочища. Ця ділянка давно не розорювалась, і тут видно явище вторинної сукцесії. Спускаючись стежкою вниз відмічаємо, що на схилі, де проведення оранки неможливе, збереглася лучно-степова рослинність.

Ключова ділянка № 5. Плескаті ділянки зверху над яром. Між його відгалуженнями зустрічаються великі популяції малопоширеного виду – анемони лісової (*Anemone sylvestris* L.).

Ключова ділянка № 6. Верхів'я яру. Вони зарослі трав'яною рослинністю, взагалі відсутні дерева і чагарники.

Ключова ділянка № 7. Вали-канави. Заповідне урочище – яскраво розроблена яружна система. Яри продовжують рости, що наносить шкоду сільськогосподарським угіддям. У 1983–1985 роках були збудовані вали-канави. Практика показала, що в тих місцях, де були спроектовані ці земляні споруди, ріст ярів припинився, яри почали заростати. Водозатримуючий вал-канави являє собою виїмка-насипні земляні споруди. Елементами цих споруд є: власне вал, ставочок, шпори, перемички.

Ключова ділянка № 8. Місцезростання крем'яника гарного (*Telekia speciosa* (Sehreb.) Baumg.) – карпатського реліктового виду). Це на сьо-

годні єдине відоме місце його зростання на Рівненщині. Вірогідно, цей вид тут трапляється як здичавілий, оскільки, як вказується в літературі, він нерідко культивується.

Ключова ділянка № 9. Заліснені ділянки із чагарниками, серед яких слід відмітити бруслину бородавчасту (*Euonymus verrucosa Scop.*) та бруслину європейську (*Euonymus europaeus L.*). У щільно заліснених ділянках на землю через крони потрапляє мало сонячних променів. Влітку трав'яний покрив тут розвинений слабо. Ранньою весною спостерігається буяння ефемероїдів – багаторічних рослин з дуже коротким вегетаційним періодом таких як *Anemone sylvestris L.*, *Hepatica nobilis Mill.* Між чагарниками розцвітає первоцвіт весняний (*Primula veris L.*).

Ключова ділянка № 10. Урвище, на якому видно геологічну будову пагорба, яка складена потужними товщами крейди, що утворилася у крейдяному періоді внаслідок життєдіяльності морських мікроорганізмів. Крейда перекрита лесовидними суглинками, утвореними значно пізніше.

Ключова ділянка № 11. Вихід з території заповідного урочища. По дорозі необхідно звернути увагу на те, що з лівої і правої сторони рослинність на схилах не однакова. Схили південної експозиції вкриті більш трав'яною рослинністю, а північної експозиції – в основному залісненні. Глибина яру місцями сягає 15-20 м. По правій стороні ближче до виходу з яру є фрагменти степів справжніх з тимофіївкою степовою (*Phleum phleoides (L) Karsten.*)

Ключова ділянка № 12. Ділянка, яку було приєднано до заповідного урочища після розширення заповідної території. На ній збереглися відносно не порушені ділянки. Тут відмічено клаптики типчакового степу, в основному на цій ділянці представлена лучно-степова рослинність. Зустрічаються популяції таких малопоширених видів, як тирлич хрещатий (*Gentiana cruciata L.*), сонцецвіт весняний (*Helianthemum chamaecistus Mill.*), конюшина гірська (*Trifolium montanum L.*).

Рух по даній стежці без масового незапланованого сходу з неї практично не впливає на рослинність у районі стежки. Змінам піддаються лише рослини на найбільш втрамбованому полотні стежки шириною 1-2 м і коріння дерев, які ростуть безпосередньо біля стежки, на відстані 7-10 м від неї.

Таким чином, зважаючи на те, що заповідне урочище “Бармаківське” має суворий режим охорони, воно є найбільш зручним місцем для збереження окремих об'єктів природи, які потребують підвищеної охорони: малопоширених, рідкісних та зникаючих видів рослин, комах, тварин, даний об'єкт може забезпечити основні завдання прове-

дення польової навчальної практики з курсу “Заповідна справа”.

1. Вишенська І. Г. Практика в заповідних об'єктах як складова підготовки екологів [Електронний ресурс] / [Вишенська І. Г., Гамор Ф. Д., Загнітко В. М., Незруч О. Т.] // Збірник наукових статей III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – Вінниця, 2011. – Том 1. – С. 322-324. – Режим доступу: <http://есо.com.ua/> **2.** Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки "Лісники") / [Я. П. Дідух, В. М. Єрмоленко, О. Т. Крижановська та ін.]. – К. : Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с. **3.** Казаков В. Л. Учебно-польова практика з геоекології / В. Л. Казаков. – Кривий Ріг : КДПУ, 2000. – 112 с. **4.** Грищенко Ю. М. Еколого-ценотичні особливості заказника «Бармаківський» та заходи по його охороні / Грищенко Ю. М., Фірсова М. С. // Вісник РДТУ. – 1999. – Випуск 2, Ч. І. – С. 14-17. **5.** Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII “Про природно-заповідний фонд України”. **6.** Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом // Науково-технічна рада Державної служби заповідної справи Міністерства України; затверджено 9 грудня 2003 року. – К. : Вид-во “Лірис”, 2003. – 43 с. **7.** Пясецкий В. К. Начало раскопок позднелеолитического поселения Ровно (Бармаки) / В. К. Пясецкий // Российская археология. – 1997. – № 1. – С. 151–162.

Рецензент: д.г.н., професор Будз М. Д. (НУВГП)

**Volkova L. A., Candidate of Agricultural Sciences, Professor,
Yakovyshyna M. S., Assistant** (National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne)

NATURAL BOUNDARY "BARMAKIVSKE" AS OBJECT OF EDUCATIONAL FIELD PRACTICE

The usage of the protected natural boundary “Barmakivske” as an object of the educational practice of the “Reserve management and studies» discipline was given a scientific base.

Keywords: reserve territory, ecological path, biodiversity protection, educational field practice.

Волкова Л. А., к.с.-х.н., профессор, Яковишина М. С., ассистент (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

ЗАПОВЕДНОЕ УРОЧИЩЕ "БАРМАКОВСКОЕ" КАК ОБЪЕКТ УЧЕБНОЙ ПОЛЕВОЙ ПРАКТИКИ

Обоснована целесообразность использования заповедного урочища "Бармаковское" как объекта для проведения учебной практики по дисциплине "Заповедное дело".

Ключевые слова: заповедная территория, экологическая тропа, сохранение биоразнообразия, учебная полевая практика.
